LANCEA REGIS

A Közösségi Régészeti Egyesület Közleményei

2021/1
2. évfolyam

doi: https://doi.org/10.35082/LR.2021.1

19. századi állatalakos tűzcsiholók a váci Tragor Ignác Múzeum gyűjteményében

Tóth Balázs (Várkapitányság Nzrt.)*

A tűz az emberek életének, mindennapjainak igen fontos eleme: a fűtés, az ételek elkészítése, és számtalan kézműves tevékenység elképzelhetetlen nélküle. A vasművesség megszületése után jöttek rá, hogy ha megmunkált vasat (acélt) kovásodott kődarabhoz ütnek, szikra keletkezik. Ez a felismerés vezetett el a vas tűzcsiholók megjelenéséhez és elterjedéséhez, melyek az évszázadok során igen változatos alakban készültek. Írásomban a tűzcsiholók egy különlegesen szép, igényes kivitelű típusával foglalkozom, melyek keltezése sokáig megoldatlan probléma volt a hazai és külföldi kutatásban.

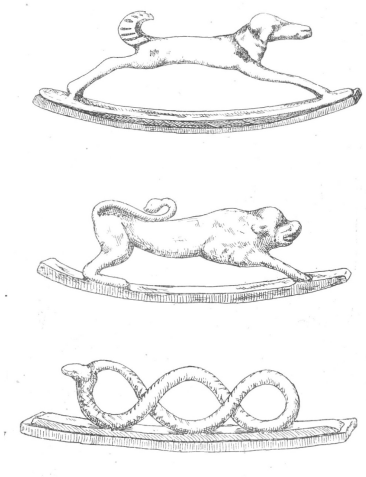

1. kép.
Állatalakos csiholók a Néprajzi Múzeum gyűjteményében
*(*Timkó *1906 alapján)*

Az acéllal való tűzgyújtáshoz szükség volt megfelelő minőségű csiholóra, kovásodott, éles peremű kőeszközre, és valamilyen gyúlékony anyagra. Az acél kovához ütögetésével keletkezett szikrát kiszárított, sokszor hamuval kifőzött taplóval, vagy más növényi résszel (például nádbugával) fogták fel. Néprajzkutatók még a 20. század közepén is megfigyeltek Abaúj megyei pásztoroknál olyan „primitív" eljárást, melynek során két fadarab összedörzsölésével gyújtottak tüzet.

Tipológiájuk elég sok kérdést vet fel, hiszen egyes formák akár több évszázadon keresztül is használatban lehettek, gyakorlatilag változatlanul. A kutatásban nagy szerepe van a régészet mellett a néprajztudománynak is; egyrészt a továbbélő típusok miatt, másrészt azért, mert utóbbi rendelkezik kialakult, következetesen használt nevezéktannal (Tóth 2019, 365–372).

A néprajzi irodalomban Kiss Lajos dolgozta ki a legegyértelműbb tipológiát: ő a csiholófelületek száma szerint egy-, és kéttalpú acélokat különített el, ezen belül szabályos és szabálytalan alakúakat, további alcsoportokkal (Kiss 1910, 64). Elterjedt egy-egy típusra például az úgynevezett „szamárszúró" vagy a „kacsacsőrű" megnevezés. Míg előbbiek ívelt fogóval és csúcsos kialakítással rendelkeznek, addig utóbbiak talpa levágott, egyenes (Timkó 1906, 14–24; Tóth 2019, 369–373).

*toth.balazs.regesz@gmail.com

2. kép.
Állatalakos csiholók
*(*Modl *2018 alapján)*

A csiholókat még a 20. század elején, az első világháború éveiben is használták, főként idős pákászok, halászok, pásztorok, jórészt a természet közelében élő és dolgozó emberek. Ők a néprajzos adatgyűjtőknek sok esetben arról számoltak be, hogy megbízhatóbbnak tartják a tűzütő acélt, mint az olyan „modern találmányokat", mint a gyufa vagy a gyújtó (Zólyomi 1985, 247).

Az elmúlt években mind intenzívebbé váló, az ország különböző múzeumai által szervezett fémkereső műszeres kutatások viszonylag nagy számban hoztak felszínre különböző állatalakos csiholókat. Ezek közös jellemzője, hogy fogójuk rézötvözetből készült, öntöttek, az állatok lábait pedig egy domború talp köti össze. Két végükön átlyukasztottak – ide illeszthető be a talp vonalát követő acél csiholófelület. Leggyakoribb a kutya és az oroszlán, de előfordul ló, szarvas, kecske, kígyó, madár és nyúl is. A kígyó kialakítása érdekes: farka többszörösen visszahajtott, így teste három karikát alkot. A madár csőrével a talp felé néz, a többi figura futó vagy ugró állatot ábrázol. A tárgyak hossza általában 60–80 mm, míg szélességük 4–10 mm. Ezekkel kapcsolatban már a múlt századforduló jeles néprajzkutatója, Timkó György is helyesen ismerte fel, hogy külföldön készültek, fajonként jórészt egyfor-

ma minta alapján (*1. kép*). Alföldi gyűjtése alapján leírta, hogy a Kecskemét vidékén élő pásztorok gyakran használtak kutyaalakos csiholókat, melyeket az adatközlők a környező vidéken, a homokban találtak (hasonló tárgyakat Debrecenből is ismerünk) (Timkó 1906, 29–30; Ecsedi–Sőregi 1932, 95).

A kovaköveket a középkortól kezdve a 20. századig sokszor őskori lelőhelyekről szerezték: ezeken a helyeken „használatra kész" állapotban találták meg a tárgyakat akár több éles peremmel, és megfelelően kis méretben. A kovákat a népvándorláskortól sok esetben a csiholó mellé tették a sírokba; Herman Ottó és Timkó György pedig a vidéket járó pásztoroktól, erdőkerülőktől gyűjtöttek ilyeneket.

Daniel Modl osztrák művészettörténész nemrég megjelent tanulmányában meggyőzően bizonyította, hogy ezek az állatalakos csiholók a Biedermeier-korszak során készült iparművészeti remekek (*2. kép*), melyek a Habsburg-országokban terjedtek el széleskörűen a 19. század első évtizedeiben (Modl 2018, 503–511). Így egyértelműen lehetséges a Timkó által felvetett eshetőség, és az 1800-as évek első felében Magyarországra került, majd tulajdonosaik által elhagyott tárgyakat a vidéket járó pásztorok később megtalálták, és tovább használták – akár egy évszázaddal később is. Ezeket a tárgyakat tehát tévesen keltezték sokáig a római korra, és az a vélekedés sem megalapozott, hogy középkoriak vagy kora újkoriak lennének. Előkerült darabszámukat figyelembe véve elmondható, hogy a 19–20. században nem számítottak ritkaságnak, és lelőhelyeik alapján főként a vidéki lakosság körében lehettek népszerűek.

A váci Tragor Ignác Múzeum gyűjteményében két restaurált állatalakos csiholót találunk. Az egyik kutyaalakú, ennek teljes hossza 73 mm, a talp szélessége 4 mm (*3–4. kép*). A kutya mellső lába előtt, és hátsó lába mögött megfigyelhető az acél csiholófelület rögzítésére szolgáló két lyuk, benne a vas peckekkel, az alap azonban hiányzik. A test enyhén sérült, pár helyen kitöredezett, ennek ellenére láthatóan rendkívül igényes megmunkálású: kidolgozott a szem, a fül, a száj vonala, és a kéttagú nyakörv is.

3. kép.
Kutyaalakos csiholó a váci múzeum gyűjteményében
(Fotó: Tóth Balázs)

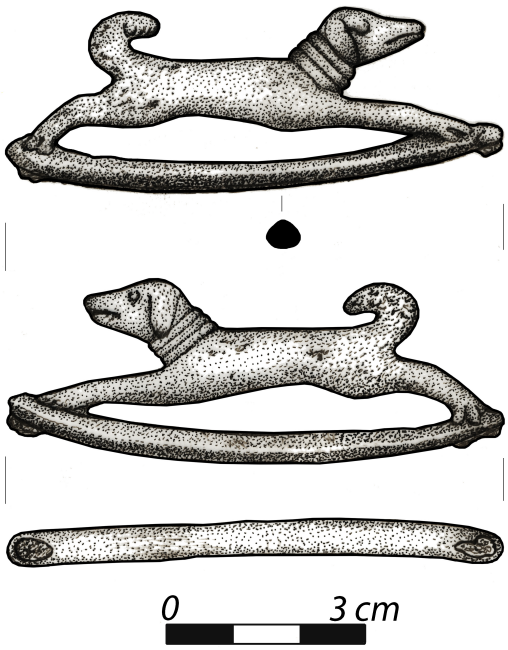

4. kép.
Kutyaalakos csiholó a váci múzeum gyűjteményében
(Rajz: Tóth Zoltán)

A másik hasonló kialakítású, oroszlán alakú. Hossza 71 mm, talpszélessége 6 mm (*5–6. kép*). Teljes hosszban megmaradt az acél tűzütő felület. Az állatfigura jelen esetben is pontosan, látványosan kialakított, a sörény vonalai, és a hátra ívelődő farok görbülete is kivehető. Mindkét tárgyat Nagybörzsöny határában, a Börzsönyi-patak északkeleti oldalán, illetve az István-bércen találta Kóka István. A lelőhelyekből felvethető, hogy ezeket a vidéket járó erdészek, vagy pásztorok használhatták, noha ezt egyértelműen bizonyítani nem lehet.

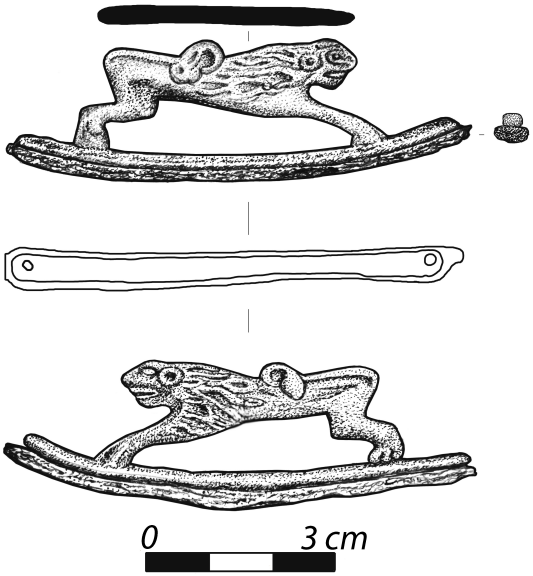

5. kép.
Oroszlánalakos csiholó a váci múzeum gyűjteményében
(Rajz: Tóth Zoltán)

6. kép.
Oroszlánalakos csiholó a váci múzeum gyűjteményében
(Fotó: Tóth Balázs)

A következő évek során remélhetőleg egyre több ilyen tárgy fog a múzeumok gyűjteményébe kerülni, így megállapítható lesz hazai elterjedésük. Érdekes lenne részletesebb vizsgálatuk is az egykori Habsburg Birodalmon belül: mely területeken volt népszerű, hová milyen nagyságrendben szállították, milyen műhelyekben, milyen darabszámban készültek.

Fontos kiemelni, hogy – ahogy a fentiekben láttuk – a régészeti kutatásokhoz nagyon sok segítséget adhat a néprajzi és művészettörténeti irodalom is. Ezeket azért érdemes minél alaposabban ismerni, mert sok téves adatot, akár „szájhagyományként" terjedő információt kiszűrhetünk segítségükkel.

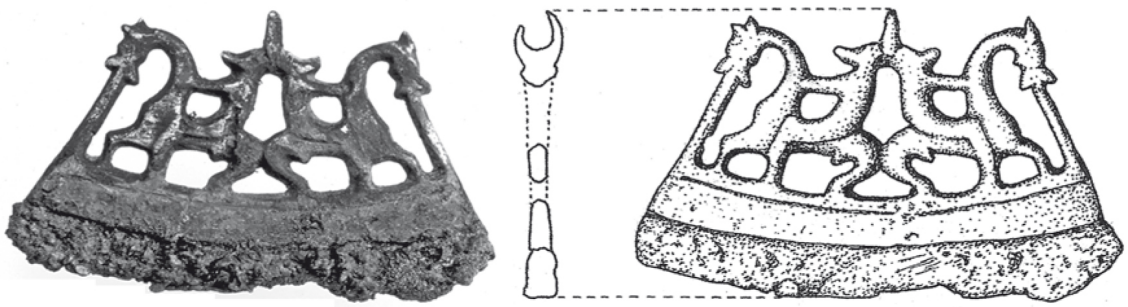

7. kép.
A karosi bimetál csiholó
*(*Krylaszova et al. *2014 alapján)*

*Állatalakos tűzcsiholót már a 10. századi Kárpát-medencéből is ismerünk: a karosi temető feltárásából (7. kép). Az emblematikus honfoglaláskori lelőhely kutatása Révész László nevéhez köthető, aki több művében is foglalkozott ezzel a bronz fogantyúval rendelkező tárggyal, amelyen két egymásnak hátat fordító lovasalakot figyelhetünk meg. Noha a tárgy hazánk területén unikális, a Kárpátoktól északra és keletre nem ritkaság. Nincs kizárva, hogy kereskedők révén került a használójához, de az is elképzelhető, hogy a honfoglalók magukkal hozták. A tárgytípus az Urál-vidék és Nyugat-Szibéria területén gyakori, a finnugor nyelvű népek által lakott vidékeken – innen kerülhettek skandináv területekre is (*Révész *2003, 267–268;* Krylaszova et al. *2014, 462, 28. kép).*

1. Ajánlott irodalom

Ecsedi István – Sőregi János: *Jelentés Debrecen szabad királyi város Déri-Múzeumának 1931. évi működéséről és állapotáról.* Debrecen 1932.

Kiss Lajos: A csiholó aczélakról. *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője* 11 (1910), 63–67.

Krylaszova, Natalja B. – Belavin, Andrej M. – Türk Attila: Újabb adatok a honfoglalás kori tarsolyok és tűzkészségek klasszifikációjához Volga–Káma-vidéki analógiáik fényében — The classification of Conquest period purses and tinder sets in the light of analogies from the Volga-Kama region. In: Anders Alexandra et al. (szerk.): *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára.* Budapest 2014, 457–496.

Modl, Daniel: Auf den Hund gekommen! Zur korrekten Datierung von Feuerstahlen mit zoomorphen Messinggriff. *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien* 120 (2018), 503–511.

Révész László: Újabb adatok a Karos-Eperjesszög I. honfoglalás kori temető értékeléséhez. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 9 (2003), 259–276.

Timkó György: Aczél-kova-tapló a magyarság kezén. *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője* 7 (1906), 11–34.

Tóth Balázs: Fémleletek Pásztó – Mátraszőlős térségéből II. Adatok a középkori és kora újkori tűzcsiholók tipológiájához. *Neograd. A Dornyay Béla Múzeum Évkönyve* 42 (2019), 366–385.

Zólyomi József: Pásztorok az Észak-Cserhát falvaiban. *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* 11 (1985), 229–260.